

Könyv koporsóknak? „A kik a jó Könyveket szüntelen olvassák, és a Tudományt mint a Tyuk-fiat ugyan megeszik“. MA. 1604. évi szótárában pedig: Bibliotaphi: „*Keönyv koporsoc*, az az: oly emberee, kie midón valami jo könyveket kaphatnak, senkivel nem közlic, hanem czac magoknac titkon olvassac“. A NySz.-ban ugyanigy, de csak 1647-ből. Cal. a „bibliotaphi“-t így értelmezi: „Ab eruditiss appellantur qui... librorum aliquid insignium nacti, nemini eorum copiam faciunt, sed in arca, velut in *sepulchro* quodam inclusos asseruant“. Ugyan ő nála „sepulerum“ magyarul *koporsó* is.

KRISTÓF GYÖRGY.

Össze. Az eredetibb *össze* igekötőnek hangtanilag tovább fejlődött *össze* alakjára nézve Lippai 1753-iki kiadású Posoni Kertjének adatai alapján Tolnai Vilmos azt véli, hogy ez az újabszerű ejtés a XVIII. század közepén kezdett szokottabbá válni, s hogy az *össze* alakot nem a nyelvújításnak kell betudnunk, a mint a NyÚSz. tette, hanem „természetes fejlődés termékének tarthatjuk“ (MŰy. 5:33).

Ez utóbbi nézetet magam már akkor meg mertem kockáztatni, mikor a Nyelvújítás Szótárát bírálva, sem Mikesnek *essze* ejtését, sem a Tolnaitól most napfényre hozott *össze*-féle adatokat nem ismertem (l. Nyr. 32:165 és 35:471). Az *össze* alakot azonban most már sokkal régebbnek mondhatjuk. Megvan ugyanis a Kolozsvári Glosszákbán is, melyeket Pálfi Márton tett közzé a Nyelvőr 1907-iki évfolyamában és a Nyelvészeti Füzetek 45. száma alatt. E nyelvemlékünkben két különböző korbéli magyarázatok vannak. Az újabbak között, a melyek Pálfi szerint Ajtai Mátétól és Bölöni Fülöptől származnak és 1577 táján készülhettek, az *össze* ejtés 5-ször is előfordul, megvan azonban mellette 4-szer az eredetibb *össze* alak is. Hogy a közlés helyes, arról Pálfi Márton szívességéből, a kolozsvári unitárius főgimnázium könyvtárában levő eredetinek megtekintése útján személyesen is meggyőződhettem. Csupán az újabszerű *össze* adatait jegyzem ide. még pedig az eredeti helyesíráshoz teljesen híven: „colligere *ozze* gywtyeny“ E₂; „comparare *ozze* uetui“ E₂; „congregare *ozze* giwlny“ F₁; „contritrus *ozze* romladozt“ F₂; és „*ozze* rontany“ uo. (A *v*-és alakokat lásd Pálfinál, *özve*hordás, *özveveszteni*, *özvevonni* szavak alatt.) Az *össze* ejtés tehát az Ajtai-Bölöni-féle glosszák tanúsága szerint már a XVI. század végén járatos volt.

Ezek után azt sem fogjuk lehetetlennek tartani, hogy az OklSz. 1683-iki *öszö* adatában (l. *összerak*-nál), a melyet különben magam jegyeztem ki, voltaképen nincs is íráshiba. A többi közvetett adatok *összé*-ért nem veszünk *öszve*.

ZOLNAI GYULA.

Szesztra. *Sestra*, vagy magyarosan írva *szesztra*, minden szláv nyelven nőtestvért (soror, schwester-t) jelent. A közkézen forgó magyar szótárakban ellenben azt találjuk, hogy *szesztra* magyarul annyit tesz, mint *cistercita*, *cisterci rendbeli*. Így pl. CzF.-nál, valamint Ball. Teljes Szótárában: „szesztra, szesztra barát: cistercita rendbeli, máskép tarkabarád.“ Fogarasi, valamint Ball. magyar-német szótáraiban pedig: „der Cisterzienser“. — SimB. és KelB. is mellőzték e szót, s a MTsz. sem ismeri.

Kinél találni a *szesztra* eme jelentését legelőször? Nagy János Hierolexiconna szerint Kresznericsnél, és csakugyan magam sem találtam ennél régebb adatot. Kresznerics pedig azt mondja, hogy ő e régi szót és a *cistercita* jelentést Szt Margit legendájából írta ki.

Mielőtt a Marg.-leg. illető helyére rányitnánk, nézzük meg régi szótárainkat: ismerik-e a szesztrát és miként értelmezik. Csakugyan van két régi szótárunk, melyekben a szesztrát megtalálani.

Az egyik Pesthi Gábor Nomenclaturája (első kiadása 1538-ból). Itt Cap. 46-ban „Hungerisch *zesztra*, lateynisch *monialis* és Teutsch *die nonn*“. — A másik a Schlägli szójegyzék a XV. század elejéről. Ez különbséget tesz a *zesztra* és az *apácza* közt. Az utóbbi itt am. „*monialis*“, amaz pedig „*begena*“. Ennek alapján Szamota (Schl. szój. 27) azt állította, hogy szesztra nem jelent akármiféle apáczázt, de hogy milyenfélét, arról nem nyilatkozott.

Legutóbb Melich foglalkozott a magyar szesztra jelentésével és származásával (Szláv. jöv. II:403). Szerinte Szamota tévedett, mikor különbséget akart tenni az apácza és szesztra között, hiszen régi adatok bizonyítják, „hogy a szesztra és az apácza teljesen egyenlő jelentésű kifejezések“.

A magyar szesztra jelentésére nézve tehát háromféle szótári magyarázat is van: 1. A Kresznericsé, mely szerint „szesztra am. cistercita“. — 2. A Pesthi Gáboré, mely szerint „szesztra am. apácza“. — 3. A Schlägli szójegyzéké, mely szerint szesztra am. *begena*, tehát nem akármiféle, hanem csakis bizonyos fajta apácza.

Végezzünk először Kresznerics állításával. Ez egyes-egyedül a Margit leg. következő helyére van alapítva: „elmenne valamely zerzetben, jelel(ve) kedeg zent bernald zerzetben auagy az zeztrak kevzyben“. Kresznerics okoskodása, úgy látszik, ez volt: Szent Bernát szerzete nem egyéb, mint a cistercita szerzet; a régi *avagy* szócska pedig ugyanaz, mint a mai *vagyis*: következik tehát, hogy „a szesztrák közé“ csak annyit tesz, mint „a cisterciták szerzetébe“. Ez az okoskodás azonban hibás. Az *avagy* szócska t. i. nemcsak *vagyis*-t jelent, hanem *vagy pedig*-et is. Íme néhány régi példa a NySz.-ből: Mert nem kóuettel ifiakat, zegéneket *auaúj* gazdagokat“. — „Minden varas *avagy* haaz“. — „Ha valaki en atiamfiath *auagi* en fiamat es meg űlte volna“ stb. Látni való, hogy a fönt idézett mondat így is érthető: „vagy a Szent Bernát szerzetébe, vagy pedig a szesztrák közé“. Ez tehát semmit a bizonyít a szesztrák és a cisterciták azonossága mellett.

Kresznerics magyarázata megdölvén, most már csak azzal a kérdéssel kell foglalkoznunk, hogy a szesztra mindenféle, vagy ha nem, hát miféle apáczázt jelentett a régi magyar nyelven?

A Schlägli szójegyzék, mely Pesthi Gábor Nomenclaturájánál több mint száz esztendővel régibb, a szesztrát, mint már mondtuk, deákul *begenának* nevezi. Mik voltak ezek a *begenák*, vagy szokottabb helyesírással: *beginák*?

A *behinákon* — így olvassuk pl. a Pall. lex.-ban — „olyan jámbor nők értendők, kik bár nem tettek szerzetesi fogadalmat, mégis külön helyeken, kisebb házakban, legtöbbsnyire kettesével laktak és kezük munkájával, betegápolással vagy más hasznos foglalkozással tartották fenn magukat. Később azonban eretnokség vádjába estek s ezért üldözték is őket. Némelyek úgy tarthatták fenn magukat, hogy a *ferencziek* vagy *domonkosok* *harmadik rendjét fogadták el*“ stb. (Vö. DuC. és Grimm.)

Lássuk már most, hogy a régi (kivétel nélkül XVI. századi) adatok, melyeket a szesztra szóról a NySz. összegyűjtött, melyik magyarázatot támogatják, a Schlägli szójegyzékét-e, vagy a Pesthi Gáborét?

A Schlägli mellett szólnak a következő adatok:

1. Pelda oluastatyk keet aytatos zeztrakrol, kyk zoktak vala evlny chak evmagok nemely hytvan nadas hazachkaban (CornC. 238). — 2. Vgyan azon varasban, mykoron nemely aytatos azzony-allatok jevnenek predicator zerzetbely fratereknek egyhazatwl *ev hazokhoz* zent damancos atyank teste fel emelete jnnepen. Leleek *nemely zomzegyokat ev haza mellett* fonuan... Ez azzonyallat megharagot elmeuel monda nekyk: Ty kik vattok az barátoknak *aytatos zeztray*, illyetek az ty zenteteknek jnnepet. (Dom. C. 163). — 3. Ez nemes zent zerzetből* zarmazynak kylemb kylemb zent zeztra es berekeztöt apacchya zerzetök** (Érd. C. 451). — 4. Es menne be (szent Erzsébet) zent atyank ferencznek harmad zeerzeteeben az zeztraak közzee (Érd. C. 644). — 5. Vadnak afzfzonyallati szörzetek, Apatzasagok es Szesztrasagok, mellyek közzul nemelylek Beginaknak, Nonnaknak... nevezetnek. (Gyarm. Fel. 49a).

Ez ötön kívül még csak egy idevágó adat van a NySz.-ban. Erre Melich különös sülyt helyez, mint olyanra, mely világosan bizonyítaná, hogy a szesztra és apácza teljesen egyenlő jelentésű kifejezések. Ez adat a NySz.-ban így hangzik: „Az ev vra hagyva evtet *nemely apachakual auagy zeztrakual.*“ (Marg.-leg. 195). Az „apácza avagy szesztra“ mondatrészt csakugyan azt látszik bizonyítani, hogy az *apácza* azonos jelentésű a *szesztrával*. Ha azonban a NySz.-beli csonka mondatot a Marg.-leg.-ből kiegészítjük, egészen másképp fogjuk a dolgot látni. Ekkor ugyanis a mondat így hangzik: „Ev vra hagyva evtet *nemely apachaknal auagy zeztraknal ezen zygetben, kyk lakoznak vala ez clastromnak mellette kyvevl,* hog evtet minden napon el hoznayak az koporsohoz“. Íme látjuk, hogy ezek a szesztrák is nem klastromban, hanem *kívül* laktak; beginák voltak ezek is, kik a Margitszigeten betegápolással foglalkoztak.

Mindezekből kitűnik, hogy nem Pesthi nomenclaturája, hanem a Schlägli szójegyzék értelmezte a szesztrát helyesen. Szesztra am. lat. beghina, beguina (DuC.), ném. begine (Grimm).

Természetes, hogy mi ezt az elnevezést valamelyik szláv nyelvből vettük. Érdekes volna megtudni, hogy melyikből?

SZILY KÁLMÁN.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

A magyar vezetéknevek eredetéhez. Erdélyi László tanulságos latin adalékokat közölt a magyar vezetéknevek keletkezéséhez (MNy. 4:71); czikke megjelenése óta folyton figyelemmel kísérem XVI. századbéli nyelvemlékeinkben a vezetékneveket s egyre keresem, nem szolgáltatnak-e valamiféle magyarázatot a magyar családnevek kialakulásához. Csak néhány adatot találtam, de igen tanulságosakat. Két példám azt bizonyítja, hogy a vezetéknev még a XVI. században, legalább bizonyos vidéken, éppen olyan értékű jel-

* T. i. a Domonkoséból.

** Itt a szesztra-szerzetek világos ellentétbe vannak állítva a berekesztett (vagyis klastrombeli) domonkos-apáczákkal.